

«ТҰРАН» университеті

ӘОЖ 334.7:338.43(574.5)

Қолжазба құқығында

СЕЙТОВА ВИЛЕНА НУРГАЛИЕВНА

**Аграрлық саладағы инновациялық кәсіпкерліктің қалыптасуы
(Түркістан облысы мысалында)**

6D050600 – Экономика

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған
диссертация

Ғылыми жетекшілер:
Таменова С.С.
э.ғ.к., доцент

Р. Гизе
экономика докторы, профессор
(Германия)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2019

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ	5
1 АГРАРЛЫҚ САЛАДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	9
1.1 Инновациялық қызмет, инновациялық кәсіпкерліктің мәні және оны дамытудың ғылыми негіздері	9
1.2 Қазақстанда инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және стратегиялық дамыту	19
1.3 Аграрлық салада инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың шетел тәжірибесі	43
2 ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДА АГРАРЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ БАРЫСЫН ТАЛДАУ	56
2.1 Қазақстанның аграрлық саласында инновациялық кәсіпкерлік қызметтің қазіргі жағдайы және дамуын талдау	56
2.2 Аграрлық саланың мақта шаруашылығында инновациялық кәсіпкерлік қызметтердің даму барысын талдау .	65
2.3 Аграрлық саланың мал және құс шаруашылығында инновациялық кәсіпкерлік қызметтердің қазіргі жағдайын талдау	72
3 АГРАРЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ	89
3.1 Тұрғындар шаруашылықтарына кооперация негізінде сүтті терең өңдеу бойынша инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясы	89
3.2 Интеграциялық өсу стратегиясы негізінде құс шаруашылығында инновациялық кәсіпкерлік қызметтерін дамыту	100
3.3 Аграрлық саланың болашаққа дамуын экономикалық-математикалық үлгілер негізінде болжау	115
ҚОРЫТЫНДЫ	128
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	132

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Диссертацияда келесідей құжаттарға сілтеме жасалды:

- Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жолдауы
- Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы – жаһандық бәсекеге қабілеттілік» – атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 2017
- Ұлт жоспары - «100 нақты қадам» 21 қаңтар 2016 ж
- Н. А. Назарбаев «Нұрлы жол – Болашаққа бастар жол». Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің халыққа Жолдауы. – Алматы: Атамұра, 2016. – 15 б
- Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты халыққа жолдауы. – Астана, 2015
- Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 19 қарашадағы № 3-1/600 бұйрығы. Асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидиялау қағидаларын бекіту туралы
- «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі Заңы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылы 22 желтоқсанда № 9987 болып тіркелді
- Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы. – Астана, 2013. – 100 б
- Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясы туралы: Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің 17.05.03. № 1096 // САПП. – 2003. №23-24. – 217 б.
- Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2011-2015 жылдарға арналған стратегиялық жоспары туралы» / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 19 ақпандағы № 158 қаулысы

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР – Қазақстан Республикасы
АӨК – Агроөнеркәсіп кешені
АҚШ – Америка Құрама Штаттары
ТМД – Тәуелсіз Мемлекеттер Достығы
ЕО – Еуропа Одағы
БСҰ – Бүкіләлемдік Сауда Ұйымы
ЕҚДБ – Еуропа қайта құру және даму банкі
АҚ – Акционерлік қоғам
ЖШС – Жауапкерлігі шектеулі серіктестік
ҒӨБ – Ғылыми-өндірістік бірлестіктер
ӨБ – Өндірістік бірлестіктер
ҒЗИ – Ғылыми-зерттеу институттары
ҒЗТКЖ – Ғылыми зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жасалымдар
ЖҚБ – Жобаларды құрастырушы және технологиялық бюролар
АЭА – Арнайы экономикалық аймақ
ИКК – Инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлік
ИИК – Инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлік
СИӨ – Стратегиялық инновациялық өндіріс
Ш(Ф)Қ – Шаруа (фермер) қожалығы
ҚҚС – Қосымша құн салығы
млн. – миллион
тн. – тонна
кг. – килограмм
ц. – центнер
гр. – грамм
тг. – теңге

КІРІСПЕ

Тақырыпты зерттеудің өзектілігі. Бүгінгі нарықтық жағдайда әлемдегі экономиканы дамыту стратегиясы «инновация дәуірі» деп аталатын дамудың жаңа бағытымен жүзеге асуда. Инновациялар әртүрлі формада тұтынушылар қажеттіліктерін ең жаңа өнімдермен қанағаттандыратын жаппай өндіріспен сипатталады.

ҚР Тұңғыш Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында «...индустрияландыру жаңа технологиялық қалыптың барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, мейлінше инновациялық сипатқа ие болуға тиіс, ... индустрияландыру жаңа технологияларды енгізудің көшбасшысына айналуы тиіс», - деп атап өтеді [1].

Аграрлық саланың ресурстық базасын дамытуға, қызмет көрсету мен технологиялық қызметтерді жетілдіруге көмектесетін дамудың маңызды факторларының бірі инновация болып табылады. Инновациялар инвестициялар ағынын жақсартуға, жеткізушінің беделін көтеруге, әсіресе сыртқы нарықтарды тұрақтандыруға айтарлықтай әсер етеді. Ел тұрғындарының хал алуалы бірінші кезекте аграрлық сала өндірісінің деңгейіне, келешекте инновациялық жаңа өнімдердің өндіріс көлеміне, инновациялық кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуына тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің «Қазақстан үшінші жаңғыртылуы: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан халқына Жолдауында, «елдің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін, экономикалық өсімнің жаңа моделін жасау қажет», ... ол жоғары сапалы өнім шығаруға және өңделген өнімдер дайындауға дейін негізгі өндіріске көшуді қамтамасыз ету үшін қажет екенін атап өтті. Тек сонда ғана халықаралық нарықтарда бәсекеге түсе аламыз» [2].

Кәсіпкерлікті дамытудың жаңа жолдарын іздестіруді көздейтін инновациялық кәсіпкерлік, ол кәсіпорынның өсуін немесе инновациялық қызметін басқару туралы тұжырымдама туралы айтуға мүмкіндік береді. Осындай қызметтердің нәтижесі жаңа тауар немесе жаңа айрықша сипаттамалары мен қасиеттері бар тауар, яки жаңа технологиялар бола алады.

Аграрлық саланың өнімдерінің әр түрлілігі мен олардың көлемі жылдан-жылға артудың себебінен көптеген тауар өндірушілер өнімдерін шикізат күйінде емес оларды қайта өңдеу мақсатында пайдалануды қолға алды. Болашақта өнімдерді жаңа инновациялық технологиялар негізінде дайындау, сақтау, өңдеу және сату, яғни аграрлық саланы инновациялық негізде дамытуға қол жеткізу қажеттілігі туындады. Айтылған мәселелердің дұрыс шешілуі осы диссертацияның ғылыми зерттеу мақсаты мен зерттеу тақырыбының өзекті екендігін көрсетеді.

Нарық жағдайында аграрлық өндірісті инновациялық даму негізінде қалыптастыру және дамыту олардың шикізаттық өнімін қайта өңдеуші

кәсіпорындар мен ұйымдар арасындағы өзара байланыстардың теориялық негіздерін зерттеу ғылыми және тәжірибелік құндылыққа ие.

Аграрлық саланы кәсіпкерлік инновациялық негізде бәсекеге қабілетті құрылымын қалыптастыруда, шаруашылықтардың қарқынды дамуын арттыруда инновациялық жетістіктерді өндіріске ендіру және дамыту осы зерттеу тақырыптың өзектілігін, және оның мазмұнын анықтайды.

Мәселенің ғылыми-зерттелу деңгейі. Экономикалық даму теориясы мен инновациялық негізде экономикалық өсудің негізін қалаған шетелдік және ресейлік танымал ғалымдар: Н. Кондратьев және кейнсианизмнің классиктері Р. Гаррод, Э. Хансен, экономикалық динамика мен экономикалық циклдердің дамуын зерттеуде айтарлықтай ғылыми үлес қосты; инновациялық теорияның авторы, Дж. Шумпетер; ғылыми-техникалық прогресті экономикалық дамудың шешуші факторы ретінде қарастырған, экономикалық даму теориясы авторы Р. Солоу; бәсекеге қабілетті өндірістік кластерлерді қалыптастыру теориясының авторы, М. Портер және басқалар зерттеу жүргізді.

Бұл проблемалардың теориялық және тәжірибелік мәселелері, олардың тиімділігін арттыру мәселелері шет ел және қазақстандық ғалымдар: Б. Твисс, Ф. Никсон, Б. Санто, Д. В. Соколов, А. Б. Титов, М. М. Шабанова, Ю. П. Морозов, А. И. Пригожин, И. Санду, И. Ушачев, М. Кенжегузин, Т. Есполов, А. А. Сатыбалдин, Г. А. Калиев, А. Б. Молдашев, О. Сабден, М. Қ. Ускенов, Ф. М. Днишев, Ф. Г. Альжанова, М. У. Спанов және тағы басқалардың еңбектерінде қарастырылған.

Бұл зерттеулерге қарамастан аграрлық саланы қалыптастыру мәселесі өнім өндіруден бастап, оның дайындау, өңдеу, тасымалдау, өткізу және сатуды инновациялық үрдістер негізінде бір тұтас жүйе ретінде қарастыруды қажет етеді.

Нарық сұранысы негізінде, коммерциялық көзқараспен қарағанда, инновацияны әзірлеу және сала өндірісіне ендіру қызметі және саланы дамытуды басқарудың жаңа инновациялық тәсілдерін зерттеуге экономикалық қажеттілік туындады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты - аграрлық саладағы инновациялық кәсіпкерлікті қалыптастыру және дамытуды негіздеу үшін әдістемелік және тәжірибелік ұсыныстарды әзірлеу және бұл мақсаттар төмендегі міндеттерді алға қояды:

– «инновациялық қызмет» және «инновациялық кәсіпкерлік» түсінігінің заманауи мәнін ашу, инновациялық кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуын теориялық-әдіснамалық негіздеу;

– инновациялық кәсіпкерліктің шетелдік тәжірибесін зерттеу және оларды ұлттық экономикада қолдануға ұсыныстар жасау, мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары мен тетіктерін зерделеу;

– Түркістан облысы аграрлық саласында инновациялық кәсіпкерлік қызметтің қалыптасуы мен дамуын талдау, мақта саласын инновациялық дамыту жолдарын бағалау;

– аграрлық саланың сүт өндірісінде «инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлікті» және құс шаруашылығында «инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлікті» дамыту стратегияларын негіздеу, ұсыныстар әзірлеу;

– аграрлық саланың инновациялық қызметтерін экономикалық-математикалық, көп факторлы регрессиялық үлгілері негізінде болашаққа даму параметрлерін негіздеу.

Зерттеу пәні - аграрлық саладағы инновациялық кәсіпкерлік қызметтердің қалыптасуы мен дамуының теориялық-әдістемелік аспектілері мен ұйымдастыру-экономикалық қатынастары.

Зерттеу нысаны. Түркістан облысы аграрлық саласындағы инновациялық кәсіпкерлік қызметтері жүйесі, оның ұйымдары мен ұйымдастырушылық-құқықтық нысандары.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негіздері – ұлттық және алыс және жақын шетелдік экономист ғалымдардың еңбектері, ғылыми-зерттеу институттарының әдістемелік нұсқаулары, Қазақстан Президенті мен Үкіметінің қабылдаған заңдары мен жарғылары, нормативтік акпараттар, ұлттық және шетел аграрлық өндірісін қалыптастыру және дамыту, тиімділігін арттыру мәселелері бойынша ғылыми еңбектер және заңдылық актілер мен ресми құжаттар алынды.

Сонымен бірге өндірістің даму тенденцияларын анықтауда экономика-статистикалық, монографиялық, баланстық, корреляциялық-регрессиялық, индекстік және тағы басқа әдістер және компьютер құралдары кеңінен пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалықтары. Түркістан облысы аграрлық саласында инновациялық кәсіпкерліктің қызметтерін салаға жасаған ұсыныстары мен қабылданған қорытындыларынан құралады, олар:

– «инновациялық қызмет» және «инновациялық кәсіпкерлік» экономикалық категориялардың заманауи мәнін анықтау арқылы «инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлік» және «инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлік» концепцияларының экономикалық мәні негізделді;

– инновациялық кәсіпкерліктің шетелдік тәжірибесі зерттелініп, тәжірибе нәтижесін отандық аграрлық салада қолдану, инновациялық өнімдерді әлемдік нарыққа шығару мүмкіндіктері бағаланды;

– Түркістан облысы аграрлық саласының инновациялық кәсіпкерлік қызметтерінің даму тенденциясы талданып, мақта-тоқыма кластерінің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттыру мақсатында жаңа инновациялық «Түркістан» мақта сортын өндіріске ендіру ұсынылды;

– Қазақстанда тұрғындар шаруашлықтарыара кооперация негізінде сүтті өңдеудің «инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлік» өндірісі негізделді және құс компанияларында интеграциялық өсу стратегиясы негізінде жаңа «инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлік» өндірісін құру ұсынылды;

– экономикалық-математикалық, көп факторлы регрессиялық үлгілер әзірленіп, аграрлық саланың болашаққа даму параметрлері негізделді, ұсынылды.

Қорғауға шығарылатын негізгі жағдайлар. Аграрлық саладағы инновациялық кәсіпорындардың қызметтерін, ғылыми-әдістемелік негіздерін зерттеудің қорғауға келесі зерттеу нәтижелері ұсынылған. Қол жеткізілген ғылыми жаналықтар:

– инновациялық кәсіпкерлікті қалыптастыру және дамытудың теориялық-әдістемелік негіздерін зерттеу нәтижесінде «инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлік» және «инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлік» концепцияларының экономикалық негіздемесі жасалды;

– аграрлық секторда инновациялық белсенділікті зерттеу нәтижелері, шетелдік тәжірибені пайдалану, сала құрылымдарын кооперациялау негізінде отандық ауыл шаруашылық өнімдерін әлемдік нарыққа шығару жолдары анықталды;

– Түркістан облысы аграрлық саласында инновациялық кәсіпкерлік қызметтерінің қазіргі жағдайы мен даму тенденциясын талдау қорытындылары, мақта-тоқыма кластерін отандық жаңа инновациялық мақта талшығымен камтуды негіздеу нәтижелері;

– Қазақстанда тұрғындар шаруашылықтарыара кооперация негізінде сүтті өңдеудің «инновациялық-кооперациялық кәсіпкерлікті» ұйымдастыру және құс компанияларында интеграциялық өсу стратегиясы негізінде жаңа «инновациялық-интеграциялық кәсіпкерлікті» құру тұжырымдамалары;

– әзірленген экономикалық-математикалық үлгілердің жәрдемінде ҚР аграрлық саласының болашаққа стратегиялық дамыту параметрлерін негіздеу шешімдерімен жасалған қорытындылары.

Зерттеу нәтижелерінің қолданылуы және сынақтан өткізілуі. Диссертацияның негізгі нәтижелері Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияларда, соның ішінде: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті мен Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университетінде өткен Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларында баяндалып талқыланды.

Диссертацияның ғылыми зерттеулермен байланысы.

Түркістан облысы ауыл шаруашылығы департаменті қабылдаған «Кәсіпкерлікті қолдау жол картасы - 2020» бағдарламасы және Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті «Экономикалық салаларда инновациялық даму негізінде бәсекелестік мүмкіншіліктерді қалыптастыру жолдары және тетіктері» тақырыбындағы ғылыми зерттеу жұмысы шеңберінде орындалды.

Жарияланған жұмыстар. Диссертация жұмысының негізгі нәтижелері жалпы көлемі 5,12 баспа табақ болатын 16 ғылыми мақалада көрініс алды.

Диссертация жұмысының құрылымы және көлемі. Диссертациялық жұмыс: кірісіпе, үш бөлімнен, қорытынды мен ұсыныстардан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, тіркемеден тұрады. Диссертация 139 беттен, соның ішінде 39 кесте, 8 суреттен құралған.